

Pinguïns en de mensen

Marcel Haenen

Pinguïns en de mensen

Geschiedenis van
een belaagde vogel

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2023

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door steun van het Nederlands Letterenfonds en het Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De foto's in dit boek zijn gemaakt door Marcel Haenen of door bij ons onbekende fotografen, tenzij anders aangegeven. De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Copyright © 2023 Marcel Haenen

Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag en vormgeving Annabel Keijzer

Kaart Yde Bouma

ISBN 978 90 214 8787 8 / NUR 320

www.querido.nl

Voor Barbara en Merel

You don't need to fly to be awesome.

'Erik's Opera' in Happy Feet 2

INHOUD

Voorwoord De Slag om de Pinguïn	11
1 Een vrolijk volkje	13
2 Pinguïneilanden	37
3 Sensatie in Friesland	63
4 Mummies en skeletten	69
5 Achttien waggelende wezens	78
6 Bron van vitaminen	113
7 Vogelmoord	134
8 Pinguïnvorsers	157
9 Een hoogst potsierlijk schouwspel	177
10 Doodsnood in Afrika	192
11 Pinguïnmars in Japan	217
12 Onweerstaanbare blikvanger	230
13 Pinguïns blozen niet	251
Bibliografie	277
Dankwoord	285
Pinguïn- en personenregister	289

De Slag om de Pinguïn

De onderkant is met afstand de aantrekkelijkste en meest opwindende plek van de aarde. Hier ligt het hartverwarmende koude continent Antarctica. Dit is de wereld van de pinguïn, de vogel die mij al op jonge leeftijd betoverde. Schoon en welgemanierd als geen ander. Onverschrokken en tegelijkertijd aandoenlijk kwetsbaar.

Dit boek beschrijft de geschiedenis van de betrekkingen tussen mensen en pinguïns. Het gaat over onze verstandhouding met de natuur, met de pinguïn als protagonist. Vanaf het moment dat Portugese zeevaarders eind vijftiende eeuw de pinguïn tegen het lijf lopen, hebben mensen de iconische vogel op alle mogelijke manieren naar het leven gestaan. De ontmoeting is het begin van vijfhonderd jaar bloedige historie.

De eerste Hollander die rond de aardkloot weet te varen en pinguïns ontmoet, is Olivier van Noort uit Rotterdam. In het verslag van zijn wereldreis wordt melding gemaakt van een curieus voorval dat zich op donderdagochtend 25 november 1599 afspeelt op een van de pinguïneilanden in de Straat van Magellaan. In deze natte verkeersader die bij Vuurland Zuid-Amerika doorkruist, raken de zeemannen verwickeld in een gruwelijk gevecht met de inheemse bewoners. Als de Hollanders aan land gaan op zoek naar voedsel worden ze naar eigen zeggen door naakte 'wildemannen' vanaf een heuvel bekogeld met pinguïns. De Slag om de Pinguïn mondt uit in een bloedbad waarbij drie Hollanders sterven en vijftwintig Vuurlanders met musketten worden doodgeschoten.

In februari 2023 bezoek ik, voor de derde keer in mijn leven, Antarctica. In het schommelende slooptheater van een cruiseschip geef ik lezingen over pinguïns. Later bekijk ik Isla Magdalena in de

Straat van Magellaan, het eiland waar de Hollanders destijds het vuur openden op de bewoners. In dit boek doe ik verslag van deze confrontatie. Ik beschrijf ook al die andere schermutselingen tussen ons en het dier waarbij de pinguïn consequent aan het kortste eind trekt. Door menselijk toedoen worden de meeste van de achttien verschillende pinguïnsoorten nu zo ernstig in hun voortbestaan bedreigd dat ze voor het einde van de eenentwintigste eeuw in het wild waarschijnlijk goeddeels zijn uitgestorven.

Olivier van Noort kreeg in 1982 een standbeeld in Schoonhoven, de stad waar hij op 22 februari 1627 het leven liet. De bronzen kolonisator staat bij de rivier de Lek. Hij kijkt nogal snoeverig in de hoogte, de borst vooruit en in de rechterhand een grote hoed.

Dit boek is mijn monument voor de pinguïn. De vogel die niet kan vliegen.

Een vrolijk volkje

De mooiste pinguïn op aarde wandelt door de bossen van Nieuw-Zeeland en is bijzonder verlegen. Na langdurig speuren en alleen met een ervaren boswachter als gids weet ik hem te treffen. In een wildernis van struiken, varens, bomen, distels en rotsblokken hebben enkele geeloorpinguïns hun nesten gebouwd. In het bruingroene bos trekken de vogels met de opvallend gele ogen meteen de aandacht. Over de kop van de pinguïn loopt een horizontale band van gele veertjes. In het zonlicht oogt het net alsof zijn hoofd met goud is beschilderd.

De vreugde over de eerste kennismaking met deze vogel op Highcliff, een zuidoostelijke uithoek van het Zuidereiland, is niet wederzijds. Als de pinguïns menselijke indringers ontwaren, zetten de volwassen vogels het vliegensvlug op een lopen. Door het nauwelijks doordringbare struikgewas dalen de zeventig centimeter grote pinguïns behendig en onnavolgbaar de heuvels af. Hollend steken ze Boulder Beach over. Op het strand dribbelen ze door de branding tot hun poten onder water zijn. Dan zwemmen de pinguïns een stukje gelijk eenden en even later verdwijnen ze in de zee.

In het bos blijft alleen het kroost achter. De babytinguïns staan aanvankelijk jammerend op hun nest. Het geluid dat ze maken is een luid soort schreien, met lange uithalen. Je begrijpt meteen waarom de Maori, de oorspronkelijke inwoners van Nieuw-Zeeland, deze pinguïn *hoiho*, 'lawaaïmaker', noemden. In deze januarimaand zijn de paar maanden oude pinguïns zo'n dertig centimeter groot en egaal donkerbruin. Zwemmen kunnen ze nog niet. Ze vertonen nog weinig gelijkenis met hun gouden ouders.

Op discrete afstand kniel ik neer voor de ingang van een pinguïnnest en geniet zwijgend van het tafereel. Na enige tijd vallen

Geelooinguin op de heuvels van Highcliff op het Zuidereiland.

Paar maanden oude baby's van geelooinguins.

ook de twee babytinguïns stil en monsteren ze, draaiend met hun kop, nauwgezet de vreemde bezoeker. Ze zitten onder een afdak van uitgedroogde varenbladeren. Witte strepen poep kleuren kriskras de vochtige grond, Jackson Pollock in de jungle. Het geurt er naar mos en ammoniak. Ik zie twee pluizige, bevroese bruine bollen met een snavel. Minutenlang staar ik naar de prehistorie.

De nesten van de *yellow-eyed penguin*, zoals de vogel in Nieuw-Zeeland heet, liggen ver uit elkaar. Een koppel geelooptinguïns (*Megadyptes antipodes*) broedt alleen op een plek waar het niet zichtbaar is voor soortgenoten. Soms trekt hij vanaf de kust honderden meters landinwaarts om beschut gebied te vinden. In tegenstelling tot de meeste andere pinguïnsoorten, die knus in kolonies van vele duizenden vogels leven, is de geelooptinguïn schuw, in zichzelf gekeerd en bijzonder gesteld op privacy. Hij is ook een van de meest bedreigde en zeldzaamste pinguïns ter wereld.

In Nieuw-Zeeland kan het publiek vanachter speciale, discrete schermen op een paar plaatsen alleen op ruime afstand het pinguïnleven observeren. Het beste tijdstip om dit te doen is een uur voor zonsopgang. Dan is met een verrekijker waar te nemen hoe de vogels slenterend door het struikgewas en de bomen afdalen naar de zee. In de ochtendschemering toont het bos zijn parels. De pinguïns begroeten elkaar aan de rand van het water, huppelen naar de golven en zwemmen tegelijk weg. Een drietal pinguïns blijft nog een tijdje achter op het strand. Deze vogels hebben kennelijk geen gezinsverplichtingen en drentelen wat heen en weer. Ze negeren het koude zeewater en verstoppen zich weer in het struikgewas. Spijbelars.

Om de geelooptinguïns in het broedseizoen zo veel mogelijk rust te geven, is een aantal kustwegen op het schiereiland Otago van december tot februari afgezet om menselijke bezoekers buiten de deur te houden. Ook exotische dieren worden zo veel mogelijk geweerd. Boswachters hebben tussen de struiken speciale langwerpige kistjes gezet waar ze kippeneieren in stoppen. Het zijn vallen voor de door Europeanen in de negentiende eeuw geïntroduceerde vreemde dieren als fretten, hermelijnen en ratten die pinguïns en hun eieren belagen.

Langs de wegen heeft de regering van Nieuw-Zeeland waar-

schuwingsborden geplaatst: PERSONEN DIE PINGUÏNS VERSTOREN ZULLEN WORDEN VERVOLGD. Stranden bij broedgebieden zijn slechts toegankelijk met een speciale vergunning, die het Nieuw-Zeelandse Department of Conservation (DOC) alleen in uitzonderlijke gevallen verstrekt. Als ervaren redacteur pinguïns van het dagblad *NRC Handelsblad* krijg ik toestemming om, onder begeleiding, het reservaat te betreden.

In de zomermaanden van het zuidelijk halfrond is deze omgeving, het laatste stukje 'vasteland' op de wereldkaart, voor een groot deel verlaten. Dit is pinguïnlân. Dat verklaart ook waarom het grote bolle voorwerp dat even verderop de aandacht trekt op een voor mensen afgesloten keienstrand niet eerder is opgemerkt. Tijdens onze inspectietocht met boswachter Jim Watts stuiten we op maandag 11 januari 2016 op een gezwollen en verkleurd menselijk stoffelijk overschot. Het is, zo zal de politie later vaststellen, het lijk van een tweeënvijftigjarige man die al drie weken werd vermist. Hij is een paar dagen voor de kerst van 2015 van een klif gesprongen en aangespoeld in het gebied van de geelgigen.

Het duurt ruim een uur vooraleer de politie het moeilijk toegankelijke gebied heeft bereikt. Agenten onderzoeken het lijk en horen ons als getuigen. De boswachter alarmeert ondertussen zijn DOC-hoofdkwartier in de provinciehoofdstad Dunedin: dood lichaam gevonden in broedgebied van de pinguïns. Aan het eind van een lange dag worden we op het kantoor opgevangen en krijgen we thee. De directeur biedt professionele slachtofferhulp aan. Ze waarschuwt voor trauma's die kunnen ontstaan door de morbide ontmoeting. Ik wimpel de psychologische bijstand af. Op een schitterende zomerdag heb ik mijn favoriete pinguïn mogen ontmoeten. Ik ben ontroerd, dankbaar en vooral heel erg uitgelaten.

Dit is een geschiedenisboek over de pinguïn. Het is ook een liefdesverklaring met een rouwrand. Vanaf het moment dat Europese ontdekkingsreizigers eind vijftiende eeuw de pinguïn voor het eerst 'ontdekten', hebben we de bijzondere vogel wreed belaagd. Door de consumptie van pinguïns en hun eieren, door hun voedsel weg te

vissen, door de vernietiging van hun leefgebied, door het uitkoken van pinguïns om olie te winnen, door vervuiling van de oceanen en door klimaatverandering – om maar enkele door mensen veroorzaakte problemen te noemen – is het overleven van de vriendelijkste vogel op aarde in groot gevaar. Wereldwijd worden inmiddels maatregelen getroffen om de pinguïn te beschermen, maar het is zeer de vraag of de vogel daarmee nog te redden is. Zestig miljoen jaar oud is de pinguïn, en over zestig jaar zal in ieder geval een aantal van de achttien verschillende soorten van deze vogel in de vrije natuur goeddeels verdwenen zijn.

Maar laten we bij het begin beginnen. Mijn onvoorwaardelijke liefde en begeestering voor de pinguïn ontstaan op jonge leeftijd. Tijdens de kleutertijd. In het eerste tijdschrift waar ik op geabonneerd ben – *Okki* – is de pinguïn een vast terugkerend personage. Het blad *Okki* – Onze Kleine Katholieke Illustratie – verscheen voor het eerst in 1936 als ‘katholiek jeugdtijdschrift voor de Benelux’ voor leerlingen van de eerste klassen van de lagere school. De *Okki* heeft veel aandacht voor ‘godsdienstige vorming’ van de jonge lezers. Het weekblad legt bijvoorbeeld uit hoe je moet bidden of bericht over de Heilige Geest ‘die licht en warmte brengt over heel de wereld’. Iedere vrijdagmiddag krijg ik de *Okki* uitgereikt op de rooms-katholieke Sint-Tarcisiuschool in mijn woonplaats Heerlen. Je holt ermee naar huis en bent er uren zoet mee.

In de *Okki* staan de pinguïns regelmatig vooraan. Er zijn pinguïnkleurplaten, pinguïnknutselwerkjes en een pinguïnbordspel. Pinguïns hebben ook een rol in de stripverhalen van Kimo de Eskimo, die bijna wekelijks in de *Okki* staat. Kimo woont weliswaar in een iglo op de Noordpool, maar dat laat onverlet dat naast de ijsberen, poolvossen, rendieren en walrussen er regelmatig ook pinguïns over de vloer komen.

Op 27 februari 1965 – de week waarin ik mijn vijfde verjaardag vier – heeft het weekblad een twee pagina’s tellende feature over de pinguïn. ‘Geef me maar een vleugel!’ is de kop bij het artikel, dat begint met een foto van een keizerspinguïn die aan de wandel gaat met een meisje en een jongen. Het dier wordt in de reportage sprekend

opgevoerd. 'Vind je mij niet een verstandige vogel? Ik loop rechtop, net als jullie. Je weet toch hoe ik heet? Niet? Laat ik me dan even voorstellen. Ik ben een pinguïn! Pinguïns zijn de knapste vogels van de wereld.'

Er wordt uit de doeken gedaan dat de vogel bij de Zuidpool woont en van 'malse, vette vissen' houdt. 'Wij pinguïns houden ons niet met vliegen op.' Naast nog wat andere wetenswaardigheden krijgt de lezer te horen dat de pinguïn 'een meester' is in het zwemmen en mensen ziet als 'prettige' wezens waarmee het goed toeven is.

Okki, katholiek jeugdtijdschrift voor de Benelux, 11 november 1967.

‘Ze zijn zo verstandig. Wij zijn helemaal niet bang voor mensen. Nieuwsgierig gaan wij naar de mensen kijken. Ze vinden ons zulke koddige dieren. Net heel deftig stappende mensen, zeggen ze dan.’ Hierna volgen er zeven vragen waarmee de lezer zijn kennis over de pinguïn kan toetsen. ‘Voor de knapperds’ staat erboven. Aan het einde van het artikel is een grote zwart-witfoto te zien van een dertigtal keizerspinguïns in de sneeuw. Het is een tafereel vol zeldzaam exotische pracht. Het zijn artikelen die ik uitknip en bewaar.

De pinguïn veroorzaakt bij mij een levenslange fascinatie. Na elke ontmoeting met de vogel vlindert het in mijn buik. Ook al ruikt hij niet echt lekker en fluit hij beroerd, geen vogel is zo aantrekkelijk, levenslustig, grappig, kwetsbaar, onverzettelijk en inspirerend als de pinguïn. Er gaat geen dag in mijn leven voorbij zonder dat ik een paar foto’s heb bekeken van pinguïns. Het is een aandoening die vaker voorkomt. Pinguïns zijn namelijk bijzonder verslavend, schrijft de Amerikaanse paleontoloog en ornitholoog George Gaylord Simpson in 1976 in zijn boek *Penguins, Past and Present, Here and There*. Hij spreekt van ‘een plezierige en goedaardige addictie’ voor ‘de merkwaardigste en fascinerendste wezens op aarde’.

De bekoring en belangstelling worden ook nog eens versterkt omdat het dier op de meest bijzondere en afgelegen plekken op aarde leeft. Echte natuurpracht zit wonderlijk goed verstopt, oneindig ver verwijderd van mijn eigen speelweide, het door kastanjabomen omringde Bekkerveld in de gelijknamige buurt (1500 inwoners) in Heerlen. Als klein kereltje, bladerend door *De Grote Bosatlas*, kan ik me niet voorstellen dat ik ooit een pinguïn in het wild zal ontmoeten. De ruim 14.000 kilometer tussen de Limburgse heuvels en het zuidpoolgebied lijken mij menselijkerwijs onoverbrugbaar.

De eerste pinguïn die ik redelijk goed leer kennen, is van papier en heet Pingo. Hij kijkt meestal verbaasd, vrolijk uit zijn ogen, heeft een hangbuikje en draagt een vlinderstrikje. Pingo is een stripfiguur die in de jaren vijftig wordt bedacht door het Deense echtpaar Carla (schrijfster) en Vilhelm (tekenaar) Hansen. De pinguïn is een van de makers van het beertje Pol, dat samen met zijn kameraden Schildje de Schildpad, Pel de Pelikaan en Admiraal de Zeehond avontuurlijke

tochten maakt met het schip Mary. Aflevering 14 heet *Pol bij de pinguïns (Rasmus Klump i Pingonesien* in het Deens). Ik krijg het boek in 1966 voor mijn zesde verjaardag. In het verhaal wordt een groep familieleden van Pingo bezocht die achter een waterval in grotten met sneeuw en ijspegels blijken te wonen. Het is er gezellig. De opa van de pinguïns bakt een flinke stapel pannenkoeken. ‘Eerlijk delen, hoor!’ zegt grootvader.

De genegenheid voor de pinguïn neemt in die jonge jaren snel verder toe. Vanwege mijn dierenliefde trakteert tante Jojo, de jongere, vrijgezelle zus van mijn vader Herman Haenen en secretaresse van de burgemeester van Heerlen, me op een abonnement op de uit 112 afleveringen bestaande *Dierenencyclopedie*. Elke week zal er ruim twee jaar lang per post een nieuw exemplaar worden bezorgd. Het eerste nummer verschijnt op 23 oktober 1970. De dierenwereld wordt alfabetisch aangeboden. De presentatie begint met de aal en op 8 december 1972 eindigt het naslagwerk met als laatste wezen: de zwevende zeenaaktslak.

Een team van Nederlandse redacteuren onder leiding van bioloog Dick Hillenius belooft de lezer in de eerste aflevering – te koop voor de speciale actieprijs van één gulden – een naslagwerk van drieduizend bladzijden met 3500 foto’s, waarvan ruim 2500 in kleur. De van oorsprong Britse uitgave bevat in de dan nog geheel internetloze wereld een ongelooflijke hoeveelheid unieke informatie.

In een inleidend artikel wordt de lezer duidelijk gemaakt wat de makers beogen. Net als in de *Okki* wordt bijzondere aandacht gevraagd voor de broze schepping. ‘Dit is de grote *Dierenencyclopedie* voor deze generatie die leeft in het groeiend besef dat de planten- en dierenwereld om ons heen elk jaar meer verarmt.’ De bedoeling is om vooral de jeugdige lezer te bereiken. ‘Met name de jongeren van nu en morgen moeten meer weten van het leven der dieren en van het evenwicht waarin zij leven.’

In het tweede nummer bespreekt Hillenius in een hoofdredactioneel commentaar de traditie en het belang van dierenboeken. Hij verhaalt over de Griekse filosoof Aristoteles, die in *Historia Animalium* in de vierde eeuw voor Christus ‘waarschijnlijk’ als eerste systematisch

opschreef wat hij over dieren te weten kwam. Dergelijke kennis was lange tijd 'alleen toegankelijk voor een kleine klasse van mensen met enige opleiding'. Pas aan het eind van de negentiende eeuw wordt natuurkennis populaire wetenschap. Uit noodzaak. 'Het wordt steeds duidelijker dat een wereld waarin geen dieren meer kunnen leven – doordat hun leefgebieden zijn verwoest, doordat ze vergiftigd worden met insecticiden, door radiatie, olie, afval – ook voor mensen niet leefbaar meer is.'

Op de eerste foto in de encyclopedie staat een man die een op zijn linkerschouder zittende grijze roodstaartpapegaai een stukje banaan voert. Het is prins Bernhard. Op briefpapier van Paleis Soestdijk beklemtoont de echtgenoot van onze koningin Juliana en de eerste internationale president van het Wereldnatuurfonds (WWF) op alarmerende toon het belang van natuurbescherming. 'Veel natuurkenners vrezen dat voor een groot aantal in het wild levende dieren de pogingen van het World Wildlife Fund misschien al te laat komen. Voor vele andere soorten is de toestand in dit opzicht kritiek. En wat weg is, is weg voor altijd.'

Het wordt duidelijk dat het lezen van het dierentijdschrift geen geheel vrijblijvende aangelegenheid is. Dit is ook huiswerk. De jonge lezer wacht een taak als strijder voor een leefbaar milieu. Haast is geboden, vooral in Nederland. In nummer 8 waarschuwt Hillenius voor de stijging van de temperatuur op aarde 'waardoor de poolkappen zullen smelten, waardoor op zijn minst Holland onder water zal verdwijnen'.

Holland is gelukkig ver verwijderd van het hogergelegen Limburg, maar toch komt de verontrustende boodschap bij me binnen. Geïnspireerd trek ik er in die dagen met mijn Kodak-fotocamera op uit om de wantoestanden in het Zuid-Limburgse leefmilieu vast te leggen. In Heerlen maak ik kiekjes van een roestig autokerkhof in het open veld. Ik fotografeer de walmende Lange Lies (155 meter) en Lange Jan (135 meter) – de betonnen schoorstenen van de elektriciteitscentrale van de Oranje-Nassau I-steenkolenmijn – om duidelijk te maken hoe ze de leefomgeving uitroken.

Alle foto's krijgen een plek in een speciaal groengekleurd album.